

Ива Трифонова (София, България)

НОВИ ПЕРСПЕКТИВИ ЗА ПРОУЧВАНЕ НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БИБЛЕЙСКИ И АПОКРИФНИ ТЕКСТОВЕ*

Флорентина Бадаланова Геллер. *Книга суцяя в устах: фольклор-ная Библия бессарабских и таврических болгар*. Москва, Университет Дмитрия Пожарского, 2017. 864 с.

През 2017 г. в Москва с логото на Института по славистика при Руската академия на науките и на Topoi Excellence Cluster, Берлин (Германия), излезе от печат впечатляващо широкообхватно и многоаспектно изследване, посветено на българската диаспора на територията на Бесарабия и Таврия, две историко-географски губернии, днес част от Украйна и Молдова. То е подготвено за печат от Флорентина Бадаланова Гелер и е издадено от Университета „Дмитрий Пожарский“ с финансовата помощ на Руския фонд за насърчаване на образованието и науката.

Този труд – освен дългоочакван – е и до голяма степен различен от очакваното. Посветен на историята и на традиционната духовна култура на българите

те по тези места, проследени въз основа на материали, документираны в края на XX в., по време на тогава действащия социалистически политически режим, той е съсредоточен върху фолклорната представа за Свещеното писание. Този фолклорен образ, изграден чрез устните наративи, е видян като място на народната памет, като място на битуване на своеобразни библиейски сюжети, като особен континуум с реминисценции от каноничните юдейско-християнски свещени книги и на техните парабиблейски трактовки, вплетени в локалните етнокултурни традиции. Това многовековно и многопластово взаимодействие на образи е потърсено в синкретичното единство на вербални, визуални и ритуални текстове, съставлящи живата система на народните космогонични и есхатологични вярвания, на колективната народна „теология“.

В предговора на книгата авторът изказва своите сърдечни благодарности на хора и институции, съдействали по всякакъв начин през годините за осъществяването на този мащабен труд. Самото изследване тя посвеща-

* Текстът е написан във връзка с работата по проекта „From the Holy Land to the Holy Church: Apostolic Missions and Pilgrimage and the Formation of Christianity during the Late Antiquity and Middle Ages“, разработван съвместно от Кирило-Методиевския научен център при БАН и Еврейския университет в Йерусалим.

ва на своите учители – Никита Толстой (1923–1996), Мирослав Янакиев (1923–1998) и Тодор Ив. Живков (1938–2001), чиято съвместна инициатива за документиране на културното наследство на българската диаспора на територията на вече бившия Съветски съюз е в основата на този труд.

Изследването се състои от пет глави и две приложения, като приложенията съдържат музикални дешифри на песенен материал и списък на поместените в изданието илюстрации.

В първата глава – „Българската диаспора и поетиката на историята на Балканите“ – се резюмират, от една страна, причините за обособяването на българската диаспора в Бесарабската и в Таврическата губерния, както и членовете им, оставили следи в българската история, а също и съществуващите многочислени и многоаспектни проучвания по въпроса (исторически, етнографски, музиковедски, фолклорни, лингвистични).

Заселването на българи по тези земи е осъществено на два етапа, и двата свързани с военните и политическите конфликти между Руската и Отоманската империя в периода XVIII–XIX в. Първият се обуславя от военните действия, предшествващи сключването на Одринския мирен договор (14 септември 1829 г.), които протичат на Балканите, и по-конкретно – в българските земи. Вторият е резултат от бойните действия, водени на Дунавския фронт по време на Кримската война (октомври 1853 – февруари 1856 г.), при които руските войски са принудени да отстъпят. Обособената бежанска вълна е съставена от проруски настроени българи и няма икономически или друг вид подбуди. Затова и специално внимание е отделено на хората, потомци на тази диаспора, допринесли впоследствие за воен-

ното, политическото, културното и научното развитие на следосвобожденска България. Става дума за личности като Гаврил Занетов (1863–1934), Димитър Греков (1847–1901), Александър Малинов (1867–1938), Александър Теодоров-Балан (1859–1959), Димитър Агура (1849–1911), Стефан Баламезов (1883–1960), д-р Богомил Берон (1866–1936), ген. Данаил Николаев (1852–1942) и др. Изказана е идеята, че съвременна България е един своеобразен продукт именно на потомците на тези български бежанци, които всъщност формират ядрото на социалния, културния и политическия елит при изграждането на „нова“ България.

Втората част на изследването – „Библията в света на етнохерменевтиката“ – е строго теоретична. Тук се анализира и конструира мястото на съществуващите в устната народна традиция библейски и парабиблейски мотиви и сюжети в контекста на православната християнска култура. Изказаните твърдения по същество обобщават основните изводи, налагани от анализа на поместените в изследването фолклорни текстове. Подчертан е един епистемологически парадокс: от една страна, общоприето е, че каноничният писмен текст на Библията е резултат от съществуващата устна култура, а същевременно съвременната библистика рядко взема под внимание механизмите на оформяне на митопоетиката на „живата“ народотворческа традиция. С други думи, парабиблейските фолклорни наративи, съществуващи с каноничния текст на Свещеното писание, обикновено не се приемат за надежден източник на информация, освен ако не са основани на авторитетни писмени извори. В изследването тези фолклорни библейски наративи са осмислени като продукт на текстоподражаващи механизми, идентични на тези,

които са функционирали при формирането, предаването и трансформирането на доканоническия прототекст. В този смисъл изучаването на съществуващите фолклорни текстове с библейска тематика открива пътища за нови прочити на Священото писание и като цяло за осмисляне на комплексните процеси, свързани с тяхната рецепция.

В проучването се настоява, че феноменът „фолклорна Библия“ може да се анализира най-точно именно в света на етнохерменевиката. Запазените до днес устни „ипостаси“ на библейския разказ свидетелстват за взаимодействието на цялостния юдейско-християнски корпус на свещените книги (в неговата канонична и неканонична версия) и локалните народни традиции. Именно подобен вербализиран комплекс от текстове е положен в основата на книгите, събрани в Священото писание. Той се е съхранил до наши дни под формата на ненаатрапващо се и неделимо единство на словесни, иконографски и ритуални текстове, съставляващи ядрото на народната „теология“. Самата Библия като писмен корпус от текстове също е видяна като една от многото последователни метаморфози на изначалния хипертекст. Следи от него може да бъдат открити в по-късната юдейска традиция (агадическия мидраш, таргумите и Талмуда), в раннохристиянската литература (патристиката и апокрифната книжнина), а също и в исляма (в Корана и Хадита).

Вероятно протобиблейският устен хипертекст в същността си задава функцията да се дефинира определена рамка на разбиране и възприемане и да се създаде интелектуална среда на общуване, в която е могъл да възникне писменият корпус на библейските книги. Тези два кода на трансмисия на знанието – устният и писменият, в чиято иманент-

на структура е заложен изначалният хипертекст, заедно с визуалния (иконографски) код продължават да съществуват в синкретизъм и днес. Пример за това биха могли да бъдат някои средновековни славянски апокрифни текстове на старозаветна тематика, чиито писмени паралели (на староеврейски или арамейски език) могат да бъдат отнесени към II–I в. пр.Хр. и които имат свои съответствия в устни текстове, записани в по-ново време. С други думи, Библията не просто се чете, разказва и пее, тя се възприема като колективен наратив, създаващ стабилна основа за съществуването на общност. „Итак, если для „книжных“ христианство считалось религией Писания, а именно Библии (причем письмо и чтение носили характер священнодействия), то для „невегласов“ сказительство и/или пение также воспринималось как сакральный акт“ (с. 19). В този смисъл Библията, предавана от уста на уста сред българите в Бесарабия и Таврия, е видяна не само като интерпретация на свещените книги или на техни апокрифни версии, но и като свидетелство за съхраненото богато културно наследство – специфично, но и всеобхватно, локално, но и глобално.

Третата част на книгата – „Фолклорната Библия на българската диаспора в Бесарабия и Таврия: текстове и превод на руски език“ – е изключително ценна. Тя съдържа 135 текста, резултат от теренната работа сред българската общност на територията на Бесарабия и Таврия (по това време УССР и МССР). Записите са реализирани от автора в периода 1981–1989 г.¹ Повечето от текстовете се публикуват от Ф. Ба-

¹ Три текста правят изключение – два от тях са регистрирани в края на XIX и началото на XX в. (текст № 1, 42), а един е записан от Асен Стоянов през 1993 г. (№ 104).

даланова Гелер за първи път. В тази връзка трябва да се подчертае още веднъж историческият контекст и съответно многобройните трудности, които съпътстват събирането в тази географска област на теренен материал относно религиозни възгледи и вярвания. Това става в условията на агресивно наложен атеизъм – политика, утвърдена от тогава действащия в държавата социалистически режим. Част от тези проблеми са само загатнати от автора в справките към отделните наративи (срв. текст № 7, 34, 53).

Текстовете са структурирани в шестнадесет части и следват каноничния библейски наратив. Всеки един от тях е придружен с максимално пълни справочни бележки относно времето, мястото, условията на записване, данни за респондента и депозирането на терения материал. Първо е поместена оригиналната дешифрама на записа, след което следва превод на руски език. Всеки текст е придружен от обстоен критически коментар. В този смисъл прави впечатление, предвид всестранно изготвения справочен апарат към изследването, че извън вниманието на автора е останало съставянето на отделна справка с имената и географското положение на посетените 15 селища и съответно на респондентите, която би улеснила друг тип бъдещи изследвания, които настоящата книга предполага.

Тази част от книгата всъщност е наситена с „библейски“ истории относно Богоявление, Игнажден, Коледа, Йордановден, Лазаровден, Спасовден, в които се обяснява и защо например св. Трифон си е отрязал носа (№ 77, 90, 94, 95), кой е Симеон Богоприемец (№ 78, 88–91, 130), как е заченат Исус Христос (№ 67, 68), за св. Илия и сламата (№ 53–57) и много други. В тези истории „оживяват“ редица сюжети, които имат

своите паралели и в следващата част на изследването, например как пчелата помага на Господ да победи дявола и защо медът е така сладък (№ 1, 3, 144–147), как дяволът подучва Господ как да добие син „от духа си“ (№ 1), защо, като убиеш змия, си опрощаваш 40 греха (№ 9), защо Бог отнема менструацията от мъжа и я дава на жената (№ 18–26, 179), какво и защо се вижда на месечината (№ 27–32, 193), кога птицата не вие гнездо (№ 73), защо магарето има кръст на гърба (№ 80, 85), как светът е възникнал от гъба (№ 155–161, 197), кога не се яде диня (№ 106–108), защо житото е останало с малък клас (№ 116), защо са ни вдлъбнати стъпалата (№ 142, 143), защо децата не прохождат веднага след раждането си (№ 182–184), защо първите хора се наричали жидовци (№ 196–200), защо жабата, като умре, не се вмирисва (№ 260) и т.н., и т.н.

В края, за визуализация, са поместени факсимилета от изследването на Н. С. Державин от 1914 г.² – 36 негови лични фотографии на хора от диаспората, на обекти от материалната култура и на традиционни народни обичаи, заснети през втората половина на XIX в.

В четвъртата част на изследването – „Текстове на българската фолклорна Библия от други източници“, с цел да се представи по-пълно културно-историческият контекст на публикуваните в предишната глава материали, е съставен референтен корпус от фолклорни наративи, отразяващи представата за българското народно православие. Данните са ексцерпирани от достъпните за автора публикации в българския научен печат и популярната религиозна

² Д е р ж а в и н, Н. С. Болгарские колонии в России. Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии (Материалы по славянской этнографии). София, 1914.

периодика в края на XIX – началото на XX в.³, от документи, съхранявани в Научния архив на Българската академия на науките (БАН) и в архива на Института за етнология и фолклористика с етнографски музей при БАН, също от материали, публикувани от Ф. С. Краус⁴, както и лични теренни записи на автора. По този начин към изследването са привлечени още 148 текста с библейска тематика. Те са поделени на осемнадесет тематични кръга и са придружени с авторски коментар. Всеки текст е съпроводен от справочен апарат със сведения за времето и мястото на направения запис, данни за респондента и мястото на отпечатване, както и от резюмиран текст на руски език.

Тук – сред разказите за библейския потоп и за патриарх Ной – са добавени и 147 визуализиращи подобен тип изследване материали, част от личния архив на автора⁵, които се публикуват за първи път. Това е снимков материал, заснет на територията на България, документиращ различни по тип източници: иконографски материали (рисунка и дърво-

³ Материалите са предимно от СбНУ, кн. 1–30, отделни броеве на „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“, „Тракийски сборник“, сп. „Родопски напредък“, в. „Утеха“, отделни публикации на Кузман Шапкарев, братя Миладинови, А. Т. Илиев, както и брошурата „Червеният звяр – Болшеvizмът“ от 1923 г.

⁴ Anthropophytheia. Gesammelt, verdeutscht und erläutert von Dr. Friedrich S. Krauss (= Jahrbücher für folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral. Bd. 1: Südslavische Volksüberlieferungen, die sich auf den Geschlechtsverkehr beziehen. I. Erzählungen). Leipzig, 1904.

⁵ Изключение правят 2 снимки, направени от брата на автора – д-р Станислав Бадаланов, по нейна поръчка.

резба), част от църковното оформление и архитектура, датирани от XIII–XIX в., заснети в Боянската църква (София), Билинския, Бобошевския, Драгалевския, Земенския, Рилския, Роженския, Преображенския и Струпешкия (Тържишки) манастир, в с. Арбанаси, в Ерусалим и градовете Лом, Сандански, Кюстендил, в благоевградските села Богородица, Велювец, Вуково, Горна Рибница, Горно Спанчево, Добърско, Палат, Тешово и в кюстендилките села Бобошево и Краници. Материалите съдържат и примери с миниатюри от ръкописи (*Поп-Пунчовия сборник* (НБКМ № 693) от 1793 г., илюстрирана *Библия* от XVII в.⁶, илюстриран *Апокалипсис* от 1595 г.⁷), отделни икони от сбирките на Историческия музей в гр. Лом и на Църковноисторическия и архивен институт при Св. Синод (София).

Предвид многообразието, многопластовостта и разнотипността на публикувания материал и с цел да се изведе, конструира и обобщи представата за битуващата сред българите фолклорна православна вяра, Ф. Бадаланова Гелер структурира събраната база данни в няколко различни по тип справочни апарата. Те рядко се наблюдават в рамките на едно и също изследване. Това са: 1. Индекс на библейските паралели. Индексът е съставен според подредбата на християнските канонични книги и съгласно номера на фолклорния наратив, където се откриват библейски цитати или техни реминисценции; 2. Своден

⁶ Снимката е от ръкопис от сб. Уваров № 34, л. 11 (XVII в.), добавена по изданието Буслаяв, И. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. Т. 1. Русская народная поэзия. Санкт-Петербург, 1861, л. 618а.

⁷ Съхраняван в Централната библиотека на Университета в Упсала (Carolina Rediviva University Library, Slav.72, f. 40r, 41r, 42r, 78r).

индекс на мотивите, съставен от автора съвместно с Александра Архипова. Тук са изведени космогоничните и есхатологичните представи на българската православна общност, свързани със сътворението на земята, на животните и хората, произхода на социума, на социалните норми; 3. Сравнителен индекс на мотивите според класификацията на С. Томпсън⁸. Срещу отделните мотиви, въведени в табличен вид, е посочен съответният номер на текст, като при каталогизирането са отбелязани специфичните за българските фолклорни традиции разновидности в отделните наративи; 4. Конкорданс на основните библейски и фолклорни имена и реалии в изследваните текстове, както и тяхната интерпретация; 5. Указател към изготвения конкорданс, улесняващ ориентацията в материала, който препраща не само към номера на основния текст, но и към бележките към него.

Едно от най-големите достойнства на това изследване е съпътстващият отделните текстове многопластов и многоаспектен езиковокултурологичен критически апарат. Той е съставен от многобройни авторови наблюдения, поднесени с богата и ценна научна ориентация и аргументация, с примери от средновековни славянски и неславянски текстове, с паралели между странстващи есхатологични и космогонични мотиви и анализи, обединяващи англоезични и славяноезични етнологични проучвания. Този информационен масив прави живост между съществуващите религи-

озни и културологични вярвания на народите, като същевременно конструира емблематичните за Slavia Orthodoxa сюжети на „народната Библия“. Това става възможно чрез търсените многобройни равнища на възприемане и проучване на фолклорния материал (лексикално, историческо, литературно, етнокултурно, библеистично, художествено). Въпреки че повечето от езиковите бележки изглеждат хаотични и непоследователни, трябва да се каже, че публикуваните дешифрирани и текстове от периодичния печат са не просто алманах на народните библейски сказания, но и тезаурус на българския език и неговите диалектни говори.

Особено ценно е билингвистичното поднасяне на етнологичния материал. То е съобразено с разбиранията на читателската аудитория, носител на съответния език, като отваря нови межкултурни връзки и предпоставки за научни общения.

Така поднесено, това изследване е новаторско по рода си, без аналог в проучването на българските общности зад граница. То е ориентирано към различен тип специалисти – езиковеди, литературоведи, фолклористи, етнографи, изкуствоведи, библеисти, историци, както и към всички, които се интересуват от механизмите на опазването на националната култура и памет в българската диаспора в социално-политическия контекст на Руската империя, на наследилния я Съветски съюз и на възникналите след неговия разпад независими държави Украйна и Молдова.

⁸ Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends. Revised and Enlarged Edition by Stith Thompson. Vol. 1–6. Copenhagen, 1955–1958.

*Ива Трифонова,
Кирило-Методиевски научен
център – БАН*